

YÖNETMELİK

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığından:

**CANLI HAYVAN TİCARETİ YAPAN SATICILARIN ÇALIŞMA VE
DENETLENMESİ İLE İLGİLİ USUL VE ESASLAR
HAKKINDA YÖNETMELİK
BİRİNCİ BÖLÜM**

Amaç, Kapsam, Dayanak ve Tanımlar

Amaç

MADDE 1 – (1) Bu Yönetmelik; doğrudan ya da dolaylı olarak sığır cinsi hayvanlar, koyun ve keçi türü hayvanlar ile domuz türü hayvanların alım ve satımını yapan satıcıların, teknik, hijyenik ve sağlıklı şartlarda çalışmalarını sağlamak ve hayvan hastalıklarının yayılmasını engellemek amacıyla satıcılara çalışma izni verilmesi ve denetlenmesi ile ilgili usul ve esasları belirlemek amacıyla düzenlenmiştir.

Kapsam

MADDE 2 – (1) Bu Yönetmelik; canlı hayvan ticareti yapan satıcıların, çalışma izni almak için yapacakları müracaatı ve izin işlemlerini, sorumluluklarını, eğitimlerini, denetimlerini ve yaptırımlarını kapsar.

Dayanak

MADDE 3 – (1) Bu Yönetmelik; 11/6/2010 tarihli ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 8, 11, 31 ve 36 ncı maddelerine dayanılarak hazırlanmıştır.

Tanımlar

MADDE 4 – (1) Bu Yönetmelikte geçen;

- a) Bakanlık: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığını,
  - b) Genel Müdürlük: Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğünü,
  - c) İl/ilçe müdürlüğü: İl gıda, tarım ve hayvancılık müdürlükleri ile ilçe müdürlüklerini,
  - ç) İşletme: Bu Yönetmelik kapsamında bulunan hayvanların, barındırıldığı, tutulduğu, bakıldığı veya beslendiği herhangi bir tesis, kuruluş veya etrafı çevrili açık alan çiftliği durumundaki yerleri,
  - d) Kanun: 11/6/2010 tarihli ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununu,
  - e) Kayıt sistemi: Hayvanların kimliklendirilerek kayıt altına alındığı ve hareketlerinin izlendiği, hayvancılık işletmelerinin ve satıcıların kayıt altına alındığı bilgisayar destekli, Bakanlık bünyesinde oluşturulmuş veri tabanını,
  - f) Koyun ve keçi türü hayvan: Et, süt, yapağı üretimi, damızlık veya diğer amaçlarla yetiştirilen her yaştaki koyun ve keçileri,
  - g) Satıcı: Doğrudan ya da dolaylı olarak ticari hayvan alım satımı yapan, bu hayvanlarla bağlantılı olarak düzenli bir cirosu bulunan ve hayvanları satın almasından itibaren azami koyun ve keçi türü hayvanları yirmi dokuz gün, sığır cinsi hayvanlar ile domuz türü hayvanları ise otuz gün içerisinde tekrar satan veya hayvanların ilk bulunduğu yerden kendi mülkiyetinde bulunan ve bulunmayan başka bir yere taşıyan ve bu Yönetmelikte belirtilen koşulları karşılayan her türlü gerçek veya tüzel kişileri,
  - ğ) Sığır cinsi hayvan: Et üretimi, süt üretimi, damızlık veya diğer amaçlarla yetiştirilen Bison bison ve Bubalus bubalus türü hayvanlar dahil her yaştaki sığır ve mandaları,
  - h) Sürü: Bir işletmede aynı sağlık statüsünde bulunan hayvanları veya aynı işletmede barındırılan fakat değişik sağlık statüsünde bulunan farklı hayvan gruplarını,
  - ı) Veteriner sağlık raporu: Yurtiçi hayvan ve hayvansal ürün nakilleri için hayvan ve hayvansal ürünlerin Kanun'da belirlenen sağlık şartlarına uygun olduğunu gösteren, resmi veya yetkilendirilmiş veteriner hekim tarafından düzenlenen belgeyi,
  - i) Yetkili otorite: 5996 sayılı Kanun veya bu Yönetmelik çerçevesinde fiziksel kontrolleri ve idari işleri yerine getirmekle yükümlü olan Genel Müdürlük ve il/ilçe müdürlüklerini veya bu yetkilerin devredildiği kurum veya kuruluşu,
- ifade eder.

İKİNCİ BÖLÜM

Çalışma İzni İçin Müracaat ve İzin İşlemleri

Çalışma izni için müracaat

MADDE 5 – (1) Doğrudan ya da dolaylı olarak sığır cinsi hayvanlar, koyun ve keçi türü hayvanlar ile domuz türü hayvanların alım ve satımını yapan satıcılar, işletmelerinin bağlı bulunduğu il/ilçe müdürlüğünden çalışma izni almak zorundadır. Çalışma izni için aşağıdaki bilgi ve belgelerle birlikte mülki idare amirliğine müracaat edilir.

- a) Dilekçe,
- b) Çalışma izni alacak satıcı, bir şirket adına alım ve satım yapıyorsa şirketin kuruluşunu gösterir Ticaret Sicil Gazetesinin fotokopisi,

c) Satıcıların iş ile bağlantılı olarak kullandıkları işletmeler, kendilerine ait değilse işletme sahipleri ile yaptıkları kira sözleşmeleri,

ç) Satıcının kayıtlı olduğu meslek odasının verilen kimlik belgesi fotokopisi.

Çalışma izni verilmesi

MADDE 6 – (1) 5 inci maddede belirtilen bilgi ve belgeleri tamam olan satıcılar, ilgili il/ilçe müdürlüğünce iş ile bağlantılı olarak kullanılan işletmeler ile birlikte kayıt altına alınır. Kayıt altına alınan işletmelerde kontroller yapılarak satıcılara Ek-1’de örneği verilen çalışma izin belgesi verilir.

(2) Çalışma izni; gerçek veya tüzel kişi adına, satıcıların iş ile ilgili olarak kullandıkları işletmeler için düzenlenir. Çalışma izni verilen satıcılar, il/ilçe müdürlüklerince, kayıt sistemine kaydedilir.

(3) İl/ilçe müdürlüğü, çalışma izni alan satıcılar ve satıcılar tarafından iş ile bağlantılı olarak kullanılan kayıtlı işletmeler ve çalışma izin numaralarının bir listesini hazırlar, güncel tutar ve Bakanlığın internet sitesinden yayınlar.

(4) Çalışma izin belgesinin rengi, ebadı ve diğer özellikleri Bakanlıkça belirlenir.

Çalışma izin numarasının verilmesi

MADDE 7 – (1) İl/ilçe müdürlüklerince çalışma izin belgesi düzenlenirken aşağıdaki şekilde bir çalışma izin numarası verilir:

a) Çalışma izin numarası verilirken; önce izni veren ilin il trafik kodu, sonra sığır cinsi hayvancılık işletmelerini simgeleyecek olan (S) harfi veya koyun ve keçi türü hayvancılık işletmelerini simgeleyecek (K) harfi veya domuz türü hayvancılık işletmelerini simgeleyecek olan (D) harfi, daha sonra ildeki ruhsat verilmiş sırası rakam olarak yazılır.

b) Çalışma izin numarası kayıt sisteminden alınır.

Çalışma izin belgesinin kaybolması veya değişiklikler

MADDE 8 – (1) Çalışma izninin kaybolması veya okunmayacak şekilde tahrip olması durumunda, gazete ilan ya da tahrip olmuş çalışma izninin eklendiği bir dilekçeyle çalışma izninin verildiği il/ilçe müdürlüğüne müracaat edilir. Uygun görülmesi halinde çalışma izin belgesi yeniden düzenlenir.

(2) Çalışma izni almış satıcılar, izin belgesinde bulunan bilgilerden birinin değişmesi halinde bir ay içerisinde çalışma izninin aslı ve bir dilekçe ile çalışma izninin verildiği il/ilçe müdürlüğüne başvurur. Değişiklik için il/ilçe müdürlükleri gerekli hallerde ilave bilgi ve belgeleri isteyerek çalışma izni üzerinde gerekli düzeltmeyi yapar veya il/ilçe müdürlüğü tarafından yeniden çalışma izni verilir. Yeni çalışma izni verilirken izin numarası değiştirilmeden yeni tarih ile verilir.

(3) Çalışma izninde yapılan değişiklikler kayıt sistemine kaydedilir.

Çalışma izin belgesinin geri alınması

MADDE 9 – (1) Satıcılar, faaliyetini sonlandırmak istediklerinde çalışma izin belgesi ve bir dilekçe ile bu durumu il/ilçe müdürlüğüne bildirir. Bu durumda il/ilçe müdürlüklerince çalışma izin belgesi iptal edilir.

(2) Bu Yönetmeliğin diğer ilgili hükümleri veya sağlık kısıtlamalarına ilişkin diğer mevzuata uygun hareket edilmemesi durumunda, il/ilçe müdürlüğü verilen çalışma iznini askıya alabilir veya geri çekebilir.

(3) İl/ilçe müdürlüğü satıcının bu Yönetmeliğin bütün hükümlerine uyduğunu tespit etmesi durumunda, çalışma iznini satıcıya geri verir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Satıcıların Yükümlülükleri

Kullanılan işletmelerde bulunması gereken özellikler

MADDE 10 – (1) Satıcıların iş ile bağlantılı olarak kullandıkları işletmeler resmi veteriner hekim tarafından kontrol altında tutulur ve bu işletmeler ulusal düzenlemelerde yer alan yasaklama veya kısıtlama bulunan bölgelerde kurulamaz.

(2) Satıcıların iş ile bağlantılı olarak kullandıkları işletmelerde bulunması gereken hayvan refahı ile asgari teknik ve hijyenik şartlar aşağıda belirtilmiştir.

a) İşletmelerinin kayıt sisteminde kayıtlı olması,

b) Yeterli kapasiteye sahip uygun işletmeler olması,

c) İşletmelerdeki hayvanların barındırıldığı binalarda ve yerlerde, hava akımının, toz seviyesinin, ısının, havadaki bağıl nemin ve gaz yoğunluğunun hayvanlara zarar vermeyecek limitlerde tutulması,

ç) Barınakların inşasında kullanılan malzemelerin, özellikle hayvanların temasta bulunabileceği donanımı içeren bölmelerin hayvanlara zarar vermeyecek şekilde temizlenmeye ve dezenfekte edilmeye elverişli olması,

d) Hayvanların yaşadığı bölümlerin, hayvanların herhangi bir zorluk olmadan yatabileceği, dinlenebileceği, ayağa kalkabileceği, dışkı ve idrar yapabileceği bir şekilde olması,

e) Barınak içi düzenlemelerin ve tesisatların, hayvanlarda yaralanmaya veya acı çekmelerine sebep olabilecek herhangi bir keskin kenar ya da çıkıntı olmayacak şekilde inşa edilmiş olması,

f) İşletme zemininin sert, düz ve dayanıklı olması, yaralanmaları engellemek üzere, kaygan olmaması, hayvanların boyutu ve ağırlığına uygun olması,

g) Hayvanların yatma alanının rahat ve temiz olması, hayvanların tür ve yaşlarına uygun altlıklar temin

edilmesi,

ğ) Barınaklar, alet ve ekipmanların çapraz bulaşmayı ve hastalık taşıyıcı organizmaların oluşmasını engellemek amacıyla, düzgün bir şekilde temizlenip dezenfekte edilmesi,

h) Barınaklardaki dışkı, idrar ve yem artıklarının kokuyu asgariye indirmek, sinek veya kemirgenler için cazip olmasını engellemek amacıyla yeterli sıklıkta temizlenmesi,

i) Hayvanların sağlık ve refahının yapay bir havalandırma sistemine bağlı olduğu durumlarda, bu sistemin bozulması halinde uyarıda bulunacak bir alarmin ve devreye girecek yedek bir sistemin bulunması, alarmin düzenli olarak kontrol edilmesi,

i) İşletmelerde hem hayvanlar hem de denetimler için yeterli ışıklandırma olması, hayvanların kalıcı biçimde karanlıkta veya yapay ışıklandırma altında bırakılmaması için gerekli önlemlerin alınması, doğal ışığın hayvanların psikolojik ve etolojik ihtiyaçlarını karşılamaları için yetersiz kalması halinde yapay ışıklandırmanın temin edilmesi,

j) Tüm hayvanların, fizyolojik ihtiyaçlarına uygun olan aralıklarda, yaşları ve cinslerine uygun olan yeterli ölçüde yeme ve suya erişebilme imkânının olması, sıcak hava koşullarında ya da hasta olan hayvanlar için, her zaman taze içme suyunun hazır olması, yem ve suyun hayvanlara gereksiz acı verecek ve yaralayacak herhangi madde içermemesi, yem ve su düzeneklerinin dizaynının, inşasının ve yerleştirilme biçiminin, yem ve suyun etrafa bulaşmasını ve hayvanlar arası rekabeti en aza indirmesini temin edecek şekilde olması,

k) Açık alanda barındırılan hayvanların mümkün ve gerekli olması durumunda, olumsuz hava koşullarından, yırtıcı hayvanlardan ve sağlıkları için risk teşkil eden unsurlardan korunması ve günde en az bir kere kontrol edilmesi,

l) Bir bulaşıcı hastalığın ortaya çıkması durumunda hasta hayvanların tecrit edilebilmesini sağlayan karantina bölümlerinin ve hasta hayvanların tedavisi için uygun tedavi bölümünün bulunması,

m) İşletmelerin girişinde ve sürülerin barındırıldığı bölümlerin girişinde ayak dezenfeksiyonunun yapılabileceği düzeneklerin bulunması,

n) İşletmeler içinde giyilmek üzere özel kıyafet ve ayakkabı veya çizme bulundurulması,

o) İşletmede ilaç bulunduruluyorsa kullanılan ilaçlar için ecza dolabı bulundurulması,

ö) İşletmelerde musluk ve lavabo olması, lavabolarda da sıvı temizlik malzemesi ve dezenfektan bulundurulması,

p) İşletmelerde hayvanların standartlara uygun bir şekilde indirilmesi ve bindirilmesi için uygun yerlerin bulunması,

r) Çöplerin ve atıkların konulması için su geçirmez, paslanmaz, kolay temizlenir ve dezenfekte edilebilir nitelikte, taşınabilir ekipmanların bulundurulması,

s) İşletmelerde çöp ve gübrenin alınmasına uygun bir alanın olması,

ş) İşletmelerde atık suyun toplanmasına uygun bir sistemin bulunması,

t) İşletmede içme suyu deposu ve su tank sistemi bulunuyorsa, bunların dezenfekte edilebilir nitelikte olması,

u) İşletmelerde yem konulan bölümün duvarları ile tabanlarının temizlik ve dezenfeksiyona uygun olması, bu bölümün kuru, havadar ve temiz olması, yem çuvallarının altında tahtadan bir ızgara, yem çuvalları ile duvar arasında da en az 10 cm. boşluk bırakılması ve istiflerin 5 çuvaldan fazla olmaması,

ü) İşletme içinde ölen hayvanların bekletilmeden imha edilmesi, ölen hayvanların imhası için gömme yöntemi veya yakma fırını kullanılması.

(3) İşletmelerde bulunan buzağı veya domuz gibi hayvan türleri için Bakanlıkça belirlenen hayvanların korunması ile ilgili özel standartlar aranır.

İşletmelerde tutulması gereken kayıtlar

MADDE 11 – (1) Satıcıların, hayvanların nakilleri sırasında bulundurulması gereken belgeler, hayvanların tanımlama numaraları ya da işaretlerine dayalı olarak bir kayıt tutması ve aşağıdaki verileri en az üç yıl muhafaza etmesi gerekir.

a) Satın alınan sığır cinsi hayvanların pasaportları veya koyun ve keçi türü hayvanların nakil belgeleri, sahibinin adı, menşei işletmesi, satın alma tarihi, kategorileri, sayısı ve tanımlama numarası, satın alınan domuzların menşei işletmesi veya menşe sürüsünün kayıt numarası,

b) Nakliyecinin kayıt numarası veya hayvanları teslim eden ve alan aracın plaka numarası,

c) Hayvanları satın alan tarafın adı ve adresi ile hayvanların gideceği yerin işletme numarası ve varış yeri,

ç) Güzergâh planlarının nüshaları veya uygulanabilir olduğu durumlarda veteriner sağlık raporlarının seri numarası,

d) İlke olarak işletmelere ziyaretçi kabul edilmemesi, buna rağmen ilgili personel dışında herhangi bir nedenle ziyaretçi kabul etmek zorunda kalmırsa, satıcıların gerekli hijyen tedbirlerini alması ve ziyaretçilerin adı soyadı, ziyaret tarihi, ziyaretçinin adresi ve ziyaret sebebini içeren bir kayıt tutulması,

e) İşletmelerde hastalık görülmesi durumunda; hastalık teşhisine ait veteriner hekim raporu veya numune alma ve göndermeye ait belgeler, laboratuvar sonuç raporları ve yapılan işlemlere ait diğer tüm dokümanlar bulundurulması.

(2) Satıcıların, hayvanlarda kullanılan aşı, yem ve ilaç ile ilgili tutulması gereken ve Bakanlıkça belirlenen

kayıtlar ile belgeleri, yem ve ilaca ait fatura veya irsaliyeleri en az beş yıl muhafaza etmesi gerekir.

(3) İşletmelerde haşere, kemirici ve diğer zararlılara karşı mücadele için ilaç kullanılıyorsa ilaçların faturaları ve yapılan mücadele ile ilgili kayıtlar bulundurulur.

(4) Hayvanların alındığı işletmelerde yapılan aşılama bilgilerini gösteren bir belge bulunur. Veteriner sağlık raporunda aşılama bilgileri belirtilmişse bu belge aranmaz.

Satıcıların çalışmaları esnasında uyacakları hususlar

MADDE 12 – (1) Satıcılar, çalışmaları esnasında aşağıdaki hususlara uyar.

a) Hayvan sağlığı koşulları nedeniyle karantina altına alınan veya kısıtlama uygulanan yerlerden hayvan satın almaz,

b) Tanımlanmamış hayvanların alım satımını yapmaz,

c) Hayvanları doğrudan işletmelerden alırken, gezdiği tüm işletmelere giriş yaparken koruyucu tek kullanımlık tulum ve galoş giyer, işletmeden çıkarken çıkardığı tulum ve galoşları imha edilmek için işletmede bırakır. Bir işletmede giydiği tulumu ve galoşları kesinlikle başka bir işletmede giymez,

ç) Hayvanların nakli için Bakanlıkça belirlenen sağlık şartlarının yerine getirilmesini sağlar,

d) Bakanlıkça belirlenen hayvan sevkleri ve hayvanlarıyla ilgili yapması gereken bildirimleri zamanında yetkili otoriteye bildirir,

e) Farklı türlerdeki hayvanları bir arada bulundurmaz,

f) İşletmelerin kullanımından önce ve kullanım sırasında sorumlu veteriner hekimin talep ettiği şekilde temizlenmesi ve dezenfekte edilmesini sağlar,

g) Hayvanlardan sorumlu personele, bu Yönetmelik hükümlerinin uygulanması hususunda, hayvanların bakımı ve refahı ile ilgili olarak özel eğitim verilmesini sağlar,

ğ) Hayvanların korunması, gözetilmesi, bakımı ve kötü muamelelerden uzak tutulması, rahat yaşamalarının sağlanması, insanlar ve hayvanların hijyen, sağlık ve güvenlikleri için 23/12/2011 tarihli ve 28151 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelikte belirtilen şartlara uyar,

h) Hayvanların nakil araçlarından indirilmesi veya nakil araçlarına bindirilmesinde hayvan refahı kurallarına uyulmasını sağlar,

ı) Hayvanları doğrudan işletmelerden veya Bakanlıktan ruhsatlı hayvan pazarı, borsaları veya panayırlardan alır, satar,

i) Gereken durumlarda hayvanlar üzerinde resmi veteriner hekim tarafından düzenli olarak kontrol ve testler yapılmasını temin eder ve hastalığın tespit edilmesi halinde yayılmaması için gerekli tüm önlemleri alır,

j) Kurban bayramı için hayvan alım satımlarında Bakanlıkça belirlenen kurallara uyar.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Eğitim ve Denetim

Eğitim

MADDE 13 – (1) Yetkili otorite tarafından çalışma izni verilecek olan satıcılara, bu Yönetmeliğin uygulanması ile ilgili hususlar, hayvan refahı ve bakımı, hayvan sağlığı, yurt içi hayvan ve hayvansal ürünlerin sevkleri ve sevklerde sağlanması gereken sağlık koşulları, hayvanların tanımlanması hakkında eğitimler verilir.

(2) Eğitimlerin planlanması ve organizasyonunda ilgili meslek odası, birlik, federasyon ve üst kuruluşları ile işbirliği yapılır.

(3) Eğitimlerin hangi aşamalarda ve nasıl yapılacağı Bakanlık tarafından belirlenir.

Denetim

MADDE 14 – (1) Bu Yönetmelik gereksinimlerinin yerine getirildiğinin tespit edilmesi için, yetkili otorite satıcılara ait işletmelerde düzenli denetimler gerçekleştirir.

(2) Satıcıların işletmeleri, yetkili otorite tarafından işletmelerde bulunması gereken asgari teknik, hijyenik ve sağlık şartları, işletmelerde tutulması zorunlu olan kayıtlar ve belgeler ile çalışmaları esnasında uyacakları hususlar yönünden denetlenir.

(3) Yetkili otorite en az yılda iki defa periyodik olarak ve gerektiğinde süreye bakılmaksızın bu Yönetmelik kapsamında satıcılara ait işletmeleri denetler ve Ek-2’de yer alan denetim tutanağı ile eksiklikleri belirler.

(4) Eksikliklerin giderilmesi için eksikliğin durumuna göre en fazla bir ay süre verilir, durum yazılı olarak işletme sahibine bildirilir. Verilen süre sonunda satıcıların işletmeleri yeniden denetlenir. Yapılan yanlış uygulamalar konusunda 16 ncı maddede belirtilen yaptırımlar uygulanır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Yetki ve sorumluluk

MADDE 15 – (1) Bu Yönetmelik çerçevesinde canlı hayvan alım ve satımı yapan satıcılara çalışma izni verilmesi ve satıcıların kullandıkları işletmelerde yapılan denetim ve kontrollerden Bakanlık yetkili ve sorumludur. Gerektiğinde bu yetkinin bir kısmını veya tamamını Bakanlığın kontrol ve denetimi altında olmak şartı ile ilgili kurum veya kuruluşlara devredebilir.

Yaptırımlar

MADDE 16 – (1) Bu Yönetmelik hükümlerini yerine getirmeyen satıcılar il/ilçe müdürlüklerince süre verilerek uyarılır. Hastalık, ölüm gibi mücbir sebep dışında verilen süre içerisinde yönetmelik hükümlerini yerine getirmeyen satıcıların çalışma izni belgeleri il/ilçe müdürlüğü tarafından iptal edilir.

(2) İşletmelerde 5996 sayılı Kanun hükümlerine aykırı uygulamalar tespit edilirse Kanunun ilgili hükümlerine göre idari yaptırımlar uygulanır. Yanlış uygulama ikinci defa tespit edilirse satıcının çalışma izni belgesi iptal edilir.

(3) Satıcı çalışma izni belgesi olmayan hayvan sahipleri, satın aldıkları hayvanları satın almalarından itibaren koyun ve keçi türü hayvanlar için en fazla yirmi dokuz gün, sığır cinsi ve domuz türü hayvanlar için ise en fazla otuz gün içerisinde tekrar satamaz. Bu durumda, bu hayvanlar için il/ilçe müdürlüğü tarafından veteriner sağlık raporu düzenlenmez.

Yürürlük

MADDE 17 – (1) Bu Yönetmelik 31/12/2013 tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 18 – (1) Bu Yönetmelik hükümlerini Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı yürütür.